

طرحی نو، در سیر مطالعاتی منابع رجالی امامیه

مهدی غلامعلی^۱

چکیده

نوشتار پیش‌رو با هدف «ارائه یک طرح کلی در سیر مطالعاتی کتاب‌های رجالی امامیه» در مقام پاسخ به این مسأله است که علاقمندان به دانش رجال برای دستیابی به مباحث این دانش و نیل به مراحل کارشناسی و یا تسلط، باید چه سیر مطالعاتی را در این حوزه طی کنند؟ برای پاسخ به این پرسش افزون بر «سیر مطالعاتی پژوهش محور دانش رجال شیعه» که پیشتر ارائه شده، طرحی متفاوت با اهدافی جدید، نگاشته شده است. در این طرح، ضمن رعایت سیر منطقی منابع به نکاتی چون تنوع در نویسندگان و در نظر گرفتن سطح و جایگاه گوناگون کتاب‌ها، تألیفات رجالی برای مطالعه در دو سطح مقدماتی (آشنایی) و پیشرفته (تسلط و تخصص) با اهداف گوناگون معرفی شده‌اند. هر سطح نیز در پنج مرحله - شناخت تعاریف، شناخت منابع رجالی، شناخت الفاظ رجالیان، شناخت مبانی جرح و تعدیل و شناخت فرایند بررسی سند - دسته‌بندی شده است. بنابراین علاقمندان به این دانش در پنج گام نخست، با تمام مباحث این دانش آشنا و در پنج گام پسینی می‌توانند به تسلط در دانش رجال دست یازند.

واژگان کلیدی: سیر مطالعاتی، منابع رجالی شیعه، الفاظ جرح و تعدیل، مبانی جرح و تعدیل، سند شناسی

---

۱. استادیار گروه علوم حدیث و عضو هیئت علمی دانشگاه قرآن و حدیث.

درآمد

دانش رجالِ پسانِ دیگر دانش‌ها و ام‌دار تلاش‌نویسندگان و اندیشمندان بزرگی است که در طول سده‌های متمادی پایه‌های این دانش را بنیاد نهاده و بنایی نیکو بر آن استوار ساخته‌اند.

امروزه هیچ حدیث پژوهِ خیره‌ای را نمی‌توان یافت که با این دانش بیگانه باشد. همچنین بر تمام کارشناسان علوم اسلامی - به ویژه کارشناسان علوم حدیث - که سر سفره حدیث نشسته‌اند، لازم است با دانش رجالِ آشنایی داشته باشند و به فراخور نیاز دانش‌ها به حدیث، میزان نیازمندی به دانش رجال نیز فراز و نشیب خواهد داشت.

در سال‌های اخیر، طرح‌هایی با موضوع «سیر مطالعاتی»، شیوه درست خواندن هر دانش را فراهم آورده است. «سیر مطالعاتی دانش رجال» برای علاقمندان علوم اسلامی اهمیت فراوانی دارد تا بتوانند مبانی، مسائل و موضوعات دانش رجال را در بهترین منابع موجود مطالعه کنند و زمینه تحقیق و تکمیل به روز این دانش را دریابند.

دانستن این نکته مهم است که دریافت علوم پایه و مباحث کلیدی در دانش‌های بنیادی و یا کاربردی تنها با مطالعه آثار عالمان آن عرصه، حاصل نخواهد شد. چه اینکه اصل و اساس و ارکان یک علم - مانند دانش رجال - را باید از استاد فراگرفت و البته توسعه و تعمیق آن نیاز به مطالعه دارد.

بسیاری از کارشناسان علوم حدیث و یا دانشجویان و علاقمندانی که آشنایی سطحی با دانش رجال پیدا کرده‌اند، به دنبال پاسخ به این پرسش‌ها هستند که برای نیل به تمام مباحث دانش رجال به صورت علمی و عمیق چه باید کرد؟ چگونه می‌توان مطالب رجالی را به صورتی نهادینه و دقیق دنبال کرد؟ برای دستیابی به اهداف این دانش و بررسی‌های سندی چه راهی را باید طی کرد؟

برای پاسخ به اینگونه پرسش‌ها شایسته است یک الگو برای سیر مطالعات دانش رجال، متناسب با سطوح مختلف معلوماتی ارائه کرد. نوشتار پیش رو عهده‌دار پاسخ به این پرسش‌ها است.

البته باید در نظر داشت که مطالعه کتب رجالی و آموزشی بسیار مفید است اما ریزنگری

بحث‌های رجالی را نباید از نظر دور داشت. به بیان دیگر در دانش رجال - مانند برخی از دانش‌ها - نمی‌توان تنها به کلی‌گویی بسنده کرد. از این رو، همراهی با استاد و رجالی‌خبره در پرورش دانش‌پذیر بسیار مهم و ضروری است و به توانمندسازی وی در این دانش سرعت می‌بخشد. چه اینکه بخشی از تلاش‌های رجالی به صورت عملی خواهد بود و اطلاعات رجالی تنها مواد اولیه این دانش را فراهم می‌سازند.

گفتنی است پیشتر آقای جمال‌الدین حیدری فطرت مقاله‌ای با عنوان «سیر مطالعاتی پژوهش محور دانش رجال شیعه»^۱ نگاشته است. طراحی وی بر مبنای پژوهش و برگزاری گارگاه‌های ویژه‌ای است که از این جهت، تلاشی ستودنی، نو و بدیع است. باتوجه به، تألیفات متعددی که پس از این مقاله منتشر شده است و همچنین پژوهش محور بودن آن و مشکلات آموزشی سیر پیشنهاد شده، به نظر می‌رسد می‌توان آن را ارتقاء بخشید و پیشنهادات بهتری ارائه کرد. بنابراین آنچه در این نوشتار می‌آید طرحی جدید در سیر مطالعات کتاب‌های رجالی است.

ویژگی‌های کتاب‌های سیر مطالعاتی

کتاب‌هایی که برای سیر مطالعاتی در نظر گرفته می‌شود، شایسته است که دارای این ویژگی‌ها باشند:

رعایت سیر منطقی: ترتیب کتاب‌ها در یک نظام طولی به گونه‌ای باید منظم شود که توقف مطالعه هر کتاب بر کتاب پیشین استوار باشد. برخی از آثار دارای فصولی هستند که در طرح حاضر، تقدیم و تأخر آن فصول نیز باید رعایت شود. به بیان دیگر شاید در سیر مطالعه تنها قرائت دو یا سه فصل از یک کتاب در یک مرحله پیشنهاد شود. همچنین کتاب‌هایی که هم عرض هم هستند را نیز نباید از نظر دور داشت. چه اینکه در سیر مطالعاتی ترجیح کتاب هم عرض اهمیت وافر دارد تا وقت خواننده را ضایع نسازد.

تنوع در نویسندگان: خوشبختانه منابع رجالی متعددی توسط رجالیان در دهه‌های

۱. «سیر مطالعاتی پژوهش محور دانش رجال شیعه»، جمال‌الدین حیدری فطرت، رهنامه پژوهش، شماره

۲۳ و ۲۴، بهار و تابستان ۱۳۹۵.

اخیر تدوین شده است. نویسندگان کتب رجالی با مبانی مختلف دست به تألیف زده‌اند. شایسته است خواننده آثار رجالی با قلم‌ها و مبانی‌های مختلف رجالیان معاصر آشنا شود. **توجه به سطح و جایگاه گوناگون تالیفات:** کتاب‌هایی که برای سیر مطالعاتی در نظر گرفته می‌شود با توجه به دانش مؤلف و مخاطب تألیف از سطوح مختلف علمی برخوردار است. این مهم تنها برای کسانی قابل رصد است، که بر مباحث رجال، اشراف داشته باشند.

سطح بندی کتب مطالعاتی

منابع تالیفی در دانش رجال را می‌توان از منظر آموزشی در سه سطح دسته‌بندی کرد: دوره مقدماتی (آشنایی)، دوره متوسطه (تسلط) و دوره پیشرفته (تخصص).

مطالعه بخشی از کتاب‌های دوره آشنایی نیازمند به کلاس درس است. این خلاء را می‌توان با ارتباط با اساتید این دانش پر کرد. در سطح دو (دوره متوسطه) کتاب‌هایی در نظر گرفته شده که زمینه‌ساز تسلط خوانندگان بر مباحث و ریزمباحث رجالی خواهد بود که با تمارین و کارهای پژوهشی امید است که افراد بر اینگونه مباحث مسلط شوند. اما در دوره تخصصی، فرد در کنار استاد و یا زیر نظر او پژوهش‌های متعددی را سامان می‌دهد تا به نصاب تخصص دست یابد. طبیعی است که منابع این دوره از جهاتی غامض‌تر و البته فراتر از منابع پیشین است.

در نوشتار پیش رو کتاب‌های مربوط به سطح سه، یا همان دوره پیشرفته و تخصصی نیامده است. چرا که اینگونه کتاب‌ها با ارشاد اساتید رجالی متفاوت بوده و شاید نتوان معیار دقیقی را برای آنها در نظر گرفت. آنچه در ادامه می‌آید منابع رجالی است برای سیر مطالعاتی دانش رجال در دو سطح: دوره مقدماتی (آشنایی) و دوره متوسطه (تسلط).

سطح یک یا دوره مقدماتی: برای عموم علاقمندان به سیر مطالعاتی در علوم رجالی

است. در دوره مقدماتی کتاب‌ها به زبان فارسی بوده و خواننده پس از یک دور مطالعه این کتاب‌ها شناخت نسبتاً خوبی از مراحل و فرایندهای گوناگون رجال حاصل می‌کند. کسانی که این سیر را طی کنند به عنوان یک کارشناس ابتدایی در زمینه دانش رجال به راحتی می‌توانند نکات رجالی مؤلفان این عرصه را دریافته و مباحث را برای دیگران واگویی کنند.

تذکر این نکته ضروری است که این اطلاعات تنها علم اجمالی برای خواننده حاصل می‌کند. گام‌های یک تا پنج در طرح حاضر رسالت معرفی کتاب‌های دوره مقدماتی را بر عهده دارد.

سطح دو یا دوره متوسطه (تسلط): این سیر مطالعاتی برای کسانی است که افزون بر مطالعات متون دوره مقدماتی به دنبال افزایش اطلاعات رجالی هستند تا با تسلطی ویژه در این زمینه بتوانند به مباحث ورود کنند. محققانی که پس از شاگردی نزد عالمان رجالی امیدوارند که به عنوان مدرس یا پژوهشگر به ارتقای این دانش کمک کنند. این افراد باید متون دوره مقدماتی - یا هم‌تراز آن - را حتماً مطالعه کنند و سپس به متون دوره متوسطه روی آورند. تذکر این نکته ضروری است که سیر مطالعاتی در کتاب‌های رجالی در دوره متوسطه نیازمند پژوهش‌های متعدد و شرکت در کارگاه‌های رجالی زیر نظر اساتید این دانش است.^۱ به عبارت دیگر در این دوره تنها مطالعه کتاب‌ها کافی نیست، بلکه پژوهش و تلاش‌های عملی نیز از الزامات دوره متوسطه است. گام‌های شش تا ده در این طرح عهده‌دار معرفی کتاب‌های دوره تسلط است.

گفتنی است در هر دو دوره کتاب‌ها بر اساس پنج مبحث اساسی دانش رجال - شناخت تعاریف، شناخت منابع رجالی، شناخت الفاظ رجالیان، شناخت مبانی جرح و تعدیل و شناخت فرایند بررسی سند - تنظیم شده‌اند.

بخش اول: کتب سیر مطالعاتی دوره مقدماتی (آشنایی)

بخش نخست برنامه سیر مطالعاتی حاضر در پنج گام تنظیم شده است. این پنج گام به پنج بحث اساسی و کلیدی دانش رجال اختصاص دارد. برای هر گام اهدافی در نظر گرفته شده است که خواننده باید به آن‌ها دست یابد.

۱. از این رو، پیشنهاد می‌شود به برنامه پژوهشی گفته شده در «سیر مطالعاتی پژوهش محور دانش رجال شیعه» اثر جمال‌الدین حیدری فطرت، توجه شود. ن.ک: رهنامه پژوهش، شماره ۲۳ و ۲۴، بهار و تابستان ۱۳۹۵.

گام نخست: شناخت اولیه

خواننده باید درگام نخست با شناسه‌های بنیادی در مباحث رجال آشنا شود. تعاریف، پیشینه، واضعان، موافقان و مخالفان و مباحث اساسی در ابتدای شناخت رجال ضروری است. اگرچه خوشبختانه در دهه‌های اخیر آثار رجالی متعددی منتشر شده است و کلاس‌های رجال توسعه کمی و کیفی یافته‌اند، اما همواره گروهی از مخالفان این دانش سعی در حذف یا کم‌رنگ کردن تاثیر علم رجال در منظومه علوم حدیث دارند. از این رو علاقمندان به سیر مطالعاتی، نخست باید با تعاریف و ضرورت‌ها و سپس با انتقادات و پاسخ‌ها آشنا شوند تا بتوانند در این عرصه نقش موثری ایفا کنند. با اهداف و منابع پیشنهادی در این گام آشنا می‌شویم.

اهداف

- ✓ آشنایی با تعاریف رایج و پرکاربر؛
- ✓ درک چرایی نیاز به دانش رجال؛
- ✓ شناخت پیشینه و تاریخچه دانش رجال.

منابع گام نخست

- ✓ آشنایی با دانش و منابع رجال،^۱ روح‌الله شهیدی (بخش اول؛ آشنایی با کلیات علم رجال، تا پایان درس سوم)
- ✓ پژوهشی در علم رجال،^۲ اکبر ترابی شهرضایی (از ابتدا تا ص ۷۵) شامل شناسه دانش رجال، جایگاه این دانش در استنباط احکام شرعی، ادله مثبتین علم رجال و ادله منکرین علم رجال. می‌توان متن جایگزین این

۱. آشنایی با دانش و منابع رجال، روح‌الله شهیدی، قم، انتشارات موسسه علمی فرهنگی دارالحدیث، چاپ اول، ۱۳۹۸ ش.

۲. پژوهشی در علم رجال، اکبر ترابی شهرضایی، قم، مرکز بین‌المللی ترجمه و نشر المصطفی، چاپ سوم، ۱۳۹۷ ش.

مباحث را در کتاب کلیات فی علم الرجال^۱ آیت الله سبحانی (فصل اول و دوم) نیز مطالعه کرد. این کتاب توسط آقای محمدحسین خلیلی به فارسی ترجمه شده است.

منابع تکمیلی: آشنایی با اصول علم رجال،^۲ علی دلبری (فصل اول) و دانش رجال،^۳ ابوطالب علی نژاد (فصل اول و سوم).

گام دوم: شناخت منابع رجالی شیعه

آشنایی در هر دانشی، متوقف بر شناخت منابع آن دانش است. تألیف منابع رجالی شیعه از سده سوم هجری آغاز و تا کنون ادامه داشته است. تألیفات رجالی در این دوازده قرن، فراز و نشیب‌های مختلفی را تجربه کرده است. مثلاً در سده‌های چهارم و پنجم مهم‌ترین کتاب‌های رجالی توسط بزرگانی چون کُشّی، نجاشی و طوسی تدوین شد و سپس فترتی رخ داد و مجدد در سده‌های میانی دانشیانی چون سید احمد بن طاووس، علامه حلی و ابن داود حلی آثار فاخری را خلق کردند. در عصر صفویه و پس از آن نیز با گسترش چشم‌گیر تدوین‌ها روبرو هستیم.

از سوی دیگر مولفان رجالی به سبک‌های مختلف آثار خود را تدوین می‌کردند. سبک‌هایی چون طبقات‌نگاری، فهرست‌نویسی، جرح و تعدیل، جوامع‌نگاری و کتب تحقیقی.

کارشناس رجالی باید با تاریخ تدوین منابع رجالی، سبک‌های نگارشی و متون آنها آشنا باشد.

اهداف

✓ آشنایی با کتاب‌های رجالیان متقدم و متأخر؛

✓ آشنایی با سیر تطور تدوین منابع رجالی؛

۱. کلیات فی علم الرجال، جعفر سبحانی، قم، مؤسسه النشر الإسلامی، چاپ سوم، ۱۴۱۴ق.

۲. آشنایی با اصول علم رجال، علی دلبری، مشهد، دانشگاه علوم اسلامی رضوی، چاپ اول، ۱۳۹۱ ش.

۳. دانش رجال، ابوطالب علی نژاد، قم، نشر، چاپ اول، ۱۳۹۰ ش.

✓ آشنایی با مؤلفان، روش‌ها و سبک‌ها، پیشینه و پیدایش.

منابع گام دوم

✓ آشنایی با دانش و منابع رجال، روح الله شهیدی (درس‌های چهارم تا هفدهم)؛

✓ آشنایی با کتب رجالی شیعه،^۱ محمد کاظم رحمان ستایش (کل کتاب)؛

✓ اعتبارسنجی احادیث شیعه،^۲ سید علیرضا حسینی شیرازی، بخش دوم (ص ۱۰۴ تا ۱۷۰).

منابع تکمیلی: کلیات فی علم الرجال اثر آیت الله سبحانی (فصل سوم و چهارم) و

آشنایی با اصول علم رجال، علی دلبری (فصل سوم گفتار اول تا چهارم).

پیشنهاد می‌شود نخست کتاب آشنایی با دانش و منابع رجال معیار مطالعه قرار بگیرد و سپس مباحث مربوط به هر اثر رجالی در کتاب اعتبارسنجی احادیث شیعه مطالعه شود. گفتنی است مطالب کتاب آشنایی با کتب رجالی شیعه، اثر استاد رحمان ستایش از گستردگی و تفصیل برخوردار است و سطح آن فراتر از کتاب آشنایی با دانش و منابع رجال است. از این رو، کسانی که پیشتر مطالعات رجالی داشته‌اند، کتاب استاد رحمان ستایش را در این گام مطالعه کنند، ولی به علاقمندانی که تازه به مطالعه در این گام نهاده‌اند، کتاب آشنایی با دانش و منابع رجال پیشنهاد می‌شود. دکتر شهیدی این کتاب را با قلمی فاخر و با رویکرد موجز نویسی، سامان داده و نه تنها غالب مطالب استاد رحمان ستایش را در کتابش پوشش داده به نکات ریز و پژوهش‌های جدید هم - که پس از کتاب استاد رحمان ستایش نگاشته شده - نظر داشته است. در هر صورت در گام دوم مطالعه یکی از این دو کتاب کافی است.

۱. آشنایی با کتب رجالی شیعه، محمد کاظم رحمان ستایش، تهران، انتشارات سمت، چاپ اول، ۱۳۸۵ ش.

۲. اعتبارسنجی احادیث شیعه، سید علیرضا حسینی شیرازی، قم، مؤسسه علمی فرهنگی امام هادی علیه السلام، چاپ دوم، ۱۳۹۸ ش.

همچنین ضروری است خوانندگان کتاب‌های فوق، به اصل کتاب‌های رجالی کهن نیز مراجعه کنند تا با سبک‌ها و روش‌های مولفان به صورت عینی و عملی آشنا شوند.

گام سوم: شناخت الفاظ رجالیان

هنگامی که طالب علم، با کتاب‌های رجالی آشنا می‌شود، با الفاظ گوناگونی در این آثار روبرو است، که تنها ترجمه الفاظ دردی را درمان نمی‌کند. چه اینکه این الفاظ اصطلاحات کاربردی رجالیان در دوره‌های مختلف با مفاهیم گوناگون بوده است. نویسندگان کتاب‌های رجالی نیز خود به تفهیم و تبیین اصطلاحات جرح و تعدیل در کتاب‌های خویش نپرداخته‌اند. از این رو رجالیان پسین با گردآوری قرائن، مفاهیمی را برای الفاظ مندرج در کتب رجالی کهن ارائه کرده‌اند. این برداشت‌ها، که نوعی اجتهاد است. همواره سبب بحث‌های متعدد شده و کمتر اصطلاحی است که مفهوم واحد آن مطمح نظر اندیشمندان واقع شده باشد. در گام سوم خوانندگان مباحث رجالی باید با این الفاظ و رتبه‌بندی آنها آشنا شوند. این الفاظ معمولاً در دو گروه توثیق و تضعیف قابل پیگیری است.

هدف

✓ آگاهی از مفاهیم الفاظ توثیق و تضعیف در کتب رجالی.

منابع گام سوم

- ✓ توثیق و تضعیف،^۱ حمید باقری؛ (تنها درس‌های بخش توثیق و تضعیف)؛
- ✓ توثیق و تضعیف، محمد کاظم رحمان ستایش؛ (کل جزوه) نسخه الکترونیکی این کتاب در فضای مجازی موجود است و قرار است به زودی انتشارات دار الحدیث (سری کتاب‌های متنا) آن را منتشر کند.

گام چهارم: شناخت مبانی جرح و تعدیل

در سه گام پیش، خواننده با تعاریف، ضرورت‌ها، اهداف، وظایف و پیشینه دانش رجالی

۱. توثیق و تضعیف، حمید باقری، قم، مؤسسه علمی فرهنگی دارالحدیث، چاپ اول، ۱۳۹۹ ش.

آشنا شده است. همچنین اکنون کتاب‌های رجالی را می‌شناسد و با مفاهیم الفاظ موجود در کتب رجالی نیز آشنا شده است. بنابراین، دو وظیفه دانش رجال (هویت راوی و توصیف او) را به خوبی می‌داند؛ اما می‌دانیم تمام راویان دارای توصیف رجالی نیستند. در این گام، باید با مبانی مهم در جرح و تعدیل آشنا شود و این مهم با مطالعات کتاب‌های پیشنهادی رخ می‌دهد.

اهداف

- ✓ آشنایی با قواعد توثیق؛
- ✓ آشنایی با مباحث جرح و تعدیل.

منابع گام چهارم

- ✓ کلیات فی علم الرجال، آیت الله سبحانی (فصل‌های پنجم و ششم)؛
  - ✓ قواعد توثیق راویان،^۱ رحمان ستایش و روح الله شهیدی (کل کتاب)؛
- منابع جایگزین: قواعد رجالی، مهدی غلامعلی (درس‌های نهم تا شانزدهم).

گام پنجم: شناخت فرایند بررسی سند

وظیفه دانش رجال باز شناسی هویت راویان خبر واحد و توصیف آنها در قلمرو توثیق و تضعیف است. سیر در چهارگام پیش گفته، این مهم را مهیا می‌سازد؛ اما می‌دانیم که اعتبارسنجی یک خبر واحد، تنها با راوی‌شناسی حلقه‌های سند حاصل نخواهد شد و بررسی سند نیازمند طی فرایندهای علمی و عملی است. خاستگاه بخشی از این مراحل، دانش رجال و پاره‌ای دیگر دانش درایه است.

از این رو در گام پنجم، برای نیل به سندشناسی لازم است اطلاعات پیش گفته در گام‌های چهارگانه پیشین را به صورت کاربردی تجربه و همچنین مواردی را نیز از دانش درایه به آن افزود تا تبیین احکام اسناد میسور شود. در این مرحله شایسته است همراه با مطالعه

۱. قواعد توثیق راویان، محمد کاظم رحمان ستایش و روح الله شهیدی، قم، مؤسسه علمی. فرهنگی دارالحدیث، چاپ اول، ۱۳۹۶ ش.

کتاب‌های دوره مقدماتی، خواننده شماری از صفحات یکی از مجلدات کتاب شریف الکافی را انتخاب کند (دست کم سی صفحه) و آنها را در نرم افزار ورد وارد نموده و سپس متن‌های احادیث را حذف و اسناد را ذیل یکدیگر قرار دهد تا بتواند فرایندهای علمی (تعلیق، شبه تعلیق، تحویل و...) را به صورت عملی بررسی و کشف کند. سپس مشکلات احتمالی اسناد را با راهنمایی کتاب رجال کاربردی رفع کند. در پایان نیز باید بتواند حکم (صحیح، حسن، موثق و ضعیف) تمام اسناد را صادر کند. در این مرحله افزون بر مطالعات کتاب‌های پیشنهادی کار با نرم افزار درایة النور - به ویژه بخش اسناد، قسمت راوی - بسیار ضروری است. برنامه نویسان و طراحان این نرم افزار با شناخت کاملی که از دانش رجال داشته‌اند، مفاهیمی چون توحید مختلفات (آیتم عنوان معیار)، تمییز مشترکات (آیتم عنوان اصلی) و طبقات (روی عن / روی عنه) را به خوبی بر نمادیند و کاربران با راویان احادیث و نقش آنها در اسناد آشنا می‌شوند و می‌توانند تحلیل‌های رجالی را با کمک این نرم افزار به خوبی سامان دهند. از این رو، در گام پنجم برای بررسی سندی، کار با این نرم افزار و تمرین در این دامنه ضرورت دارد.

اهداف

- ✓ آشنایی با مراحل بررسی سند؛
- ✓ توانمندی در سند شناسی و ارائه حکم سند؛

منابع گام پنجم

- ✓ رجال کاربردی با تکیه بر سندشناسی،^۱ مهدی غلامعلی؛ این کتاب به صورت آموزشی و با بیانی ساده مراحل سندشناسی را بیان می‌کند. چنانکه خوانندگان این اثر نیازمند مطالعه بیشتر و بازخوانی نمونه‌های گسترده‌تر در اسناد هستند، شایسته است کتاب سندشناسی^۲ را هم مورد مطالعه قرار دهند.

۱. رجال کاربردی با تکیه بر سندشناسی، مهدی غلامعلی، قم، انتشارات موسسه علمی فرهنگی دارالحدیث، چاپ اول، ۱۳۹۸ ش.

۲. سندشناسی، مهدی غلامعلی، قم، سازمان چاپ و نشر دارالحدیث، چاپ دوم، ۱۳۹۶ ش.

منابع جایگزین: آشنایی با اصول علم رجال، علی دلبری (فصل مربوط به بررسی سند)

بخش دوم) کتب سیر مطالعاتی دوره متوسطه (تسلط)

بخش دوم این برنامه سیر مطالعاتی، ویژه کسانی است که می‌خواهند فراتر از آشنایی، بر مباحث رجالی مسلط شوند و در جلگه رجالیون در آیند. این بخش، بسان بخش آشنایی و مقدماتی، در پنج گام و پنج بحث اساسی دانش رجال تنظیم شده است. آنچه این بخش را از بخش پیشین ممتاز می‌سازد، افزون بر برتری و قوت منابع نسبت به منابع پیشین، ضرورت تمرین و تحقیق گسترده و همراهی با اساتید توانمند رجالی است. یادکرد این نکته هم ضروری است که علاقمندان به مباحث رجالی، در دوره متوسطه شایسته است تا پس از اطمینان از فراگیری دقیق مباحث مشهور، سراغ دیدگاه‌های خاص و شاذ بروند تا با نظریات رقیب نیز آشنا شوند.

گام ششم: پاسخ گویی به شبهات رجالی

روشن است منکران و مخالفان دانش رجال برای تضعیف این دانش به فرافکنی و ایجاد شبهه روی می‌آورند. شبهات رجالی را از حیث دامنه شبهه، موضوعات شبهه و شبهه‌کنندگان می‌توان گونه‌شناسی کرد. امروزه با پیشرفت رسانه‌ها و کاربرد فراگیر فضای مجازی شبهات به سرعت منتشر می‌شود. از این رو، بازشناسی اینگونه شبهات کار چندان دشواری نیست.

اما باید دانست که پاسخگویی به شبهات رجالی در موضوعات گوناگون، خود نیازمند برنامه‌ای مستقل است. در این گام تنها به دنبال پاسخگویی به شبهات منکران اساس دانش رجال هستیم و فرصت پاسخگویی به دیگر شبهات رجالی را به دوره پیشرفته وامی‌گذاریم.

اهداف

✓ دریافت ضرورت رجال خوانی.

✓ توانایی در پاسخ‌گویی به مخالفان دانش رجال.

منابع گام ششم

- ✓ آشنایی با علم رجال،^۱ محمد کاظم رحمان ستایش (درس اول تا یازدهم)؛
- ✓ دروس تمهیدیّه فی تاریخ علم الرجال عند الإمامیّه،^۲ حیدر حُبّ الله (از ابتدای کتاب تا انتهای المرحله الأولى بدایة تكون الوعي الرجالی (ق ۱-۲هـ))؛
- ✓ معجم رجال الحديث،^۳ آیت الله خویی (المدخل) مقدمه اول: الحاجة الى علم الرجال.

✓ کتاب مبانی حجیت آرای رجالی،^۴ سیف الله صرامی، مطالعه این کتاب برای رجال دوستان خواندنی و مفید است. این کتاب با قلمی روان و ساده و البته با نگاهی عمیق، مطالب مهم و دشوار را برای مخاطب آسان سازی کرده است. البته از آنجا که بخش‌هایی از کتاب با مباحث آتی هم‌پوشانی دارد، تنها فصل یکم و فصل سوّم از بخش دوّم کتاب توصیه می‌شود. نویسنده در فصل یکم این بخش، شیوه‌های ارزشیابی رجالی صدور روایات (از ص ۸۱ تا ۱۵۷) را بیان کرده است و در فصل سوّم مبانی حجیت ارزشیابی‌ها (از ص ۱۷۳ تا

---

۱. آشنایی با علم رجال (مفاهیم - کلیات و کاربردها)، محمد کاظم رحمان ستایش، قم، انتشارات موسسه علمی فرهنگی دارالحديث، چاپ اول، ۱۳۹۶ ش.

۲. دروس تمهیدیّه فی تاریخ علم الرجال عند الإمامیّه، حیدر حُبّ الله، بیروت، دارالحجة البيضاء، چاپ اول، ۱۴۳۴ ق.

۳. معجم رجال الحديث و تفصیل طبقات الرواة، سید ابوالقاسم خویی، بی‌جا، چاپ پنجم، ۱۴۱۳ ق.
۴. مبانی حجیت آرای رجالی، سیف الله صرامی، قم، موسسه علمی فرهنگی دارالحديث، چاپ چهارم، ۱۳۹۱ ش.

۵. کتاب مبانی حجیت آرای رجالی در دو بخش اصلی تدوین شده است. بخش اول با عنوان کلیات و تمهیدات در سه فصل نگاشته شده است. در این بخش، فصل دوم عهده‌دار تبیین تاریخچه مبانی رجالی و شیوه‌های ارزشیابی حدیث است و نویسنده به صورت تطبیقی تاریخچه این مباحث را در شیعه و اهل سنت مقایسه کرده است. بخش دوم کتاب نیز با عنوان شیوه‌های ارزشیابی رجالی صدور روایات و مبانی حجیت آن‌ها، دارای سه فصل مهم است.

گام هفتم: بررسی تطبیقی منابع رجالی شیعه

در گام هفتم، بر خلاف گام دوم نباید تنها به مطالعه کتاب شناختی آثار رجالی بسنده کرد؛ بلکه باید به صورت کارگاهی و فعالیت‌های پژوهشی با منابع رجالی (اصول اولیه، اصول ثانویه، جوامع رجالی و کتب تحقیقی) از نزدیک آشنا شد و تلاش‌های عملی را سامان داد. مثلاً می‌توان اسامی راویانی را در دو کتاب همسان از جهت سبک نگارشی به صورت تطبیقی با یکدیگر مقایسه کرد. کتاب‌های رجال طوسی و رجال برقی در سبک طبقات، فهرست شیخ طوسی و رجال نجاشی در سبک فهارس، خلاصه الاقوال و الرجال ابن داود حلی در سبک جرح و تعدیل، معجم رجال الحدیث و قاموس الرجال یا تنقیح المقال در سبک معجم نگاری، کتاب‌هایی هستند که سبک‌های نگارشی واحدی داشته و می‌توان در مراجعه عملی و یا کارگاهی به این کتاب‌ها در یک سبک واحد، به بررسی تطبیقی این آثار پرداخت. به عنوان نمونه می‌توان شماری از اسامی راویان - مثلاً افرادی که نامشان با حروف واحدی آغاز می‌شود - را در دو کتاب که هم سبک هستند، بررسی و در جدولی تفاوت‌های دو کتاب را درج کرد.

اهداف

- ✓ بررسی تطبیقی منابع رجالی؛
- ✓ آشنایی تفصیلی با منابع اصلی رجال.

منابع گام هفتم

- ✓ بازشناسی منابع اصلی رجال شیعه^۱ اثر محمد کاظم رحمان ستایش و محمد رضا جدیدی نژاد. در این کتاب، به تفصیل به معرفی کامل و جامع چهار کتاب اصلی رجال (رجال کشی، رجال نجاشی، رجال و فهرست شیخ طوسی)

۱. بازشناسی منابع اصلی رجال شیعه، محمد کاظم رحمان ستایش، قم، مؤسسه علمی فرهنگی دارالحدیث، چاپ اول، ۱۳۸۴ ش.

پرداخته شده است. این کتاب برای دانشجویان مقاطع کارشناسی ارشد و دکتری بسیار مناسب است و نویسندگان هر آنچه از مطالبی که تا زمان تالیف اثر، درباره چهار کتاب اصلی رجال نگاشته شده بوده را گردآوری و با بیانی عالمانه دسته‌بندی کرده‌اند. می‌توان گفت این اثر، تنها کتابی است که در معرفی چهار کتاب اصلی رجال، این حجم چشم‌گیر از مطالب علمی را به زبان فارسی در بر دارد.

✓ معجم رجال الحديث، آیت الله خویی (المدخل - المقدمة السادسة)؛

✓ سبک شناسی دانش رجال الحديث^۱، محمد حسن ربانی بیرجندی؛

✓ رجال النجاشی،^۲ مقدمه محمد باقر ملکیان.

✓ الرسائل الرجالية،^۳ ابو المعالی کلباسی، (جلد دوم مبحث فی النجاشی).

رجال‌دوستانی که می‌خواهند اطلاعات بیشتری درباره برخی از مؤلفان کتب رجالی و کتاب‌های ایشان دریابند، بسیار مناسب است به سراغ کتب تحقیقی رجال نظیر الرسائل الرجالية، سماء المقال، فوائد الرجالية و مانند آن‌ها بروند. به عنوان نمونه کلباسی در جلد دوم الرسائل الرجالية افزون بر ۱۵۰ صفحه درباره نجاشی و کتاب وی بسیار عالمانه سخن گفته است.^۴

به طور کلی کتاب الرسائل الرجالية یک اثر اجتهادی و تحلیلی در چهار جلد است که نویسنده مطالب رجالی را بسیار با حوصله و تتبع کامل ارائه کرده است. مثلاً جلد یک را با رساله فی ثقة آغاز می‌کند که حدود ۲۳۰ صفحه است. یا در جلد دوم رساله فی اصحاب الاجماع وی هر مطلبی در این موضوع بوده است را بیان داشته است. در مجلدات سوم و

۱. سبک شناسی دانش رجال الحديث، محمد حسن ربانی بیرجندی، قم، مرکز فقهی ائمه اطهار علیهم‌السلام، چاپ اول، ۱۳۸۵ ش.

۲. رجال النجاشی، تحقیق و تعلیق: محمد باقر ملکیان، قم، موسسه بوستان کتاب، چاپ اول، ۱۳۹۴ ش.

۳. الرسائل الرجالية، ابو المعالی محمد بن محمد ابراهیم الکلباسی، تحقیق: محمد حسین درایتی، قم، دارالحديث، ۱۴۲۲ ق.

۴. ر.ک: الرسائل الرجالية، ج ۲، صص ۱۹۵-۳۶۸.

چهارم نیز رساله‌های متعددی درباره راویان و یا رجالیان شهیر دارد که انصافاً خواندنی است. مثلاً یک رساله ویژه «احمد بن محمد» ها دارد که تکلیف تمییز مشترکات را در این عنوان روشن کرده است. به نظر می‌رسد که یک متخصص در این دانش باید اینگونه آثار را واکاوی کند.

گام هشتم: مطالعه تخصصی الفاظ توثیق و تضعیف

برداشت‌ها از مفاهیم الفاظ توثیق و تضعیف بسیار متفاوت و به نوعی معرکه آراء است. گاه لفظی را یک رجالی در بالاترین رتبه توثیق بر می‌شمارد، درحالی‌که دیگری همان لفظ را خنثی برشمرده و فاقد بار توثیق و تضعیف می‌داند. در این گام مطالعه تحلیل‌های اختلافی رجالیان درباره واژگان توثیق و تضعیف مهم می‌نمایند و به نظر می‌رسد این کاوش‌ها به فهم صحیح واژگان کمک می‌کند.

اهداف

- ✓ آشنایی با طریق فهم صحیح مفاهیم الفاظ؛
- ✓ بررسی دیدگاه‌های اختلافی.

منابع گام هشتم

- ✓ نصوص الجرح و التعديل، دراسة و تقييم، اثر محمود درياب نجفی؛ مطالعه جلد یک صفحات ۴۱۷ تا ۴۵۹. مؤلف به ترتیب حروف الفبا تمامی الفاظ موجود. بیش از ۳۰۰ عبارت. در کتب اصلی رجال را شرح داده و به مصادیق آن‌ها در منابع رجالی و همچنین اختلافات مختلف در واژگان به بحث نهشته است (از ص ۳۴۴ تا انتهای جلد ۱ و همچنین جلد ۲ تا ص ۲۷۰). همچنین نویسنده در پایان جلد دوم کلیه راویانی که به الفاظ جرح و تعدیل توصیف شده‌اند را برشمرده است.

۱. نصوص الجرح و التعديل، دراسة و تقييم، محمود درياب نجفی، قم، مجمع الفكر الاسلامی، چاپ اول، ۱۴۳۰ ق.

✓ الرسائل الرجالية از ابوالمعالی محمد بن محمد بن ابراهیم کلباسی جلد ۱؛ این کتاب در چهار جلد به مباحث مهم رجالی پرداخته است. نویسنده در این تلاش عاشقانه مباحث گوناگون رجال را به صورت اجتهادی و تفصیلی مورد بحث قرار داده است. شایسته است رجال پژوهان حتماً با این اثر آشنا شوند. از این رو پیشنهاد می‌شود بخشی از مباحث مربوط به نخستین رساله این مجموعه یعنی «رسالة فی ثقة» را مطالعه کنند. این رساله در جلد اول صفحات ۳۰ تا ۲۳۴ قرار دارد. بهتر است از صفحه ۳۰ تا صفحه ۸۰ که صرفاً درباره مفهوم شناسی واژه ثقة است مورد مطالعه قرار گیرد.

✓ معجم مصطلحات الرجال و الدراية،^۱ محمد رضا جدیدی نژاد؛ این کتاب به عنوان اثری مرجع و موجز برای مراجعه همیشگی رجال پژوهان مفید خواهد بود. برای آنکه رجال پژوهان با این اثر و نحوه استفاده از آن آشنا شوند مطالعه باب حرف المیم (صفحات ۱۴۱-۱۸۰) پیشنهاد می‌شود. چراکه الفاظ مندرج در این باب در کتب رجالی بسیار پربسامد است و با نحوه کار مؤلف نیز آشنا می‌شود. مثلاً مؤلف وقتی واژه «مسلسل» را از کتب درایه‌ای شرح می‌دهد به مثالی در این زمینه از کتاب ال خصال نیز اشاره می‌کند تا مراجعه کننده عملاً هم بتواند با این مفهوم ارتباط پیدا کند.

✓ کتاب حدیث ضعیف،^۲ امین حسین پوری (فصل‌های چهارم، پنجم، ششم و هفتم)؛ این کتاب می‌کوشد تا پاسخی به چنین پرسش‌هایی ارائه دهد: چه عواملی سبب گشته است تا رجالیان یک راوی را غیرقابل اعتماد و در نتیجه روایت وی را ضعیف معرفی نمایند؟ آیا اختلاف نظرهای فکری، فضا سازی‌های تبلیغاتی و عواملی از این دست توانسته است بر دیدگاه‌های

۱. معجم مصطلحات الرجال و الدراية، محمد رضا جدیدی نژاد، یاشراف: محمد کاظم رحمان ستایش، قم، دار الحدیث، چاپ دوم، ۱۳۸۲ ش.

۲. حدیث ضعیف، نگاهی به رویکرد عالمان متقدم شیعه، امین حسین پوری، قم، انتشارات موسسه علمی فرهنگی دارالحدیث، چاپ اول، ۱۳۹۳ ش.

دانشمندان راوی‌شناس تأثیر گذارد؟ به نظر می‌رسد مطالعه کل این کتاب برای شناخت حدیث ضعیف بسیار مؤثر باشد. اما مطالعه فصل‌های چهارم تا هشتم، برای آشنایی با دیدگاه‌های مختلف رجالیان حوزه‌ها و مکاتب حدیثی قم، بغداد و حله ضروری است.

✓ قواعد رجالی،^۱ تقریری نو از درس مبانی جرح و تعدیل آیت الله داوری از مهدی غلامعلی (درس ششم، هفتم و هشتم) در این درس‌ها دسته‌بندی الفاظ رجالی با رویکردی دیگر. حجیت محور. تنظیم شده است که شاید برای طلاب و کسانی که در اندیشه استخراج احکام شرعی از روایات هستند، مناسب باشد. همچنین مباحثی در خصوص تعارض الفاظ جرح و تعدیل در این دروس آمده است.

منابع تکمیلی: بحوث فی فقه الرجال،^۲ مرحوم علامه سید علی فانی والرسائل الرجالية، اثر ابو المعالی کلباسی.

گام نهم: نقد و بررسی مبانی جرح و تعدیل

در گام چهارم، خوانندگان کتاب‌های رجالی با مبانی مهم در جرح و تعدیل آشنا شده‌اند و باید در گام نهم. دوره متوسطه یا تسلط. مبانی ویژه‌ای را اتخاذ کنند تا بتوانند در عرصه بررسی‌های اجتهادی توانمند ظاهر شوند. لازمه این اتخاذ مبانی، آشنایی کامل با مبانی جرح و تعدیل پیشینیان و رجالیان معاصر است. رجال دوستان در این گام، باید افزون بر شناخت مستندات قواعد رجالی که در گام چهارم حاصل شده است، نقدها و نظرات جدید را نیز بررسی کنند تا بتوانند بهترین دیدگاه و استدلال را برگزینند.

اهداف

✓ بازیابی دیدگاه‌ها و ادله همراه با توانمندی در نقد این دیدگاه‌ها؛

۱. قواعد رجالی، تقریری نواز درس مبانی جرح و تعدیل آیت الله داوری، مهدی غلامعلی، قم، انتشارات موسسه علمی فرهنگی دارالحدیث، چاپ اول، ۱۳۹۹ ش.
۲. بحوث فی فقه الرجال، سید علی فانی اصفهانی، مؤسسه العروة الوثقی، چاپ دوم، ۱۴۱۴ هـ.

✓ توانمندی در اتخاذ یا انتخاب مبانی.

منابع گام نهم

- ✓ اصول علم الرجال بین النظرية و التطبيق،^۱ آیت الله دآوری
- ✓ معجم رجال الحديث، آیت الله خویی (المدخل، مقدمه ۲ و ۳ و ۴).
- ✓ مناهج الفقهاء فی علم الرجال و دورها فی الفقه،^۲ محمد حسن ربانی بیرجندی.

دیگر منابع: مباحث جرح و تعدیل بسیار گسترده و متنوع است و منابع متعددی نیز به این امور مهم پرداخته اند.

کتاب تضعیف راویان، بازخوانی مبانی و معیارهای عالمان رجالی در پنج قرن نخست هجری،^۳ مهدی غلامعلی، (بخش‌های سوم تا ششم. بحث‌های مربوط به معیارهای جرح راویان در حوزه‌های حدیث پژوهی، مذهب و رفتار راوی).

گام دهم: سند شناسی پیشرفته

پیش فرض این سیر مطالعاتی آن است که فرد در نه گام پیشین، توانسته است با دانش رجال به خوبی آشنا و بر بسیاری از مباحث مسلط شود. در گام پنجم نیز سندشناسی را آموخته و به کار بسته است. در گام دهم، نیازمند بررسی اسناد مشکل و مسأله‌دار است. او در این گام ابتدا باید اسناد مشهوره پر تکرار. ۲۷ سند. را از حفظ کند. این اسناد در نخستین اثر مطالعاتی در گام دهم آمده است و توضیح نه سند اول نیز در کتاب سندشناسی گفته شده است. شاید بتوان گفت با حفظ این اسناد بیش از نیمی از احادیث کتب اربعه حدیثی

۱. اصول علم الرجال بین النظرية و التطبيق، محمد علی صالح معلم، قم، موسسه فرهنگی صاحب الامر

و ترجمه الشریف، چاپ دوم. ۱۴۲۶ ق.

۲. مناهج الفقهاء فی علم الرجال و دورها فی الفقه، محمد حسن ربانی بیرجندی، مشهد، بنیاد پژوهش‌های آستان قدس رضوی، چاپ اول، ۱۳۹۶ ش.

۳. تضعیف راویان، بازخوانی مبانی و معیارهای عالمان رجالی در پنج قرن نخست هجری، مهدی غلامعلی، مشهد، بنیاد پژوهش‌های آستان قدس رضوی، چاپ اول، ۱۳۹۹ ش.

را می تواند بررسی کند. در ادامه این گام باید با رفع مشکلات اسناد دشوار آشنا شود.

هدف

✓ توانایی در بررسی اسناد مشکل.

منابع گام دهم

- ✓ **المستوى الاول**^۱، سید محمد جواد شبیری زنجانی.
- ✓ **اصول علم الرجال بین النظرية و التطبيق**، آیت الله داوری. نویسنده در بخش انتهایی جلد دوم کتاب به مباحث اختلافی ۱۴ راوی مشهور پرداخته و با تبیین رجالی و بررسی های قرائن مختلف به توثیق و تضعیف آن ها پرداخته است.
- ✓ **معجم رجال الحديث**، آیت الله خویی، قاموس الرجال، آیت الله شوشتری و **تنقیح المقال**، آیت الله مامقانی، مقایسه موردی چند راوی مهم و مورد اختلاف (مانند: سهل بن زیاد آدمی، علی بن ابی حمزه بطائنی، محمد بن سنان، معلى بن خنیس و...) .
- ✓ **قبسات من علم الرجال**^۲، سید محمد رضا سیستانی؛ مباحث راوی شناسی نویسنده، در فصل چهارم این اثر مغتنم است. همچنین توصیه می شود فصل های هفتم، هشتم و نهم نیز مطالعه شود.
- ✓ **توضیح الأسناد المشکلة فی الكتب الأربعة**، أسناد الکافی^۳، اثر سید محمد جواد شبیری؛ کتاب الجنائز و کتاب الصلاة (مجموعه آثار کنگره شیخ کلینی، ج ۳۰، ص ۲۶۱ تا ۳۱۵). اسناد احادیث این دو کتاب برخی معمولی و برخی دارای مشکلاتی است که نویسنده آن ها را شرح داده است. مطالعه اسناد

۱. این اثر به صورت جزوه موجود است و تبدیل به کتاب نشده است.

۲. قبسات من علم الرجال، سید محمد رضا سیستانی، بیروت، دارالمورخ العربی، چاپ اول، ۱۴۳۷ق.

۳. توضیح الأسناد المشکلة فی الكتب الأربعة، أسناد الکافی، سید محمد جواد شبیری، قم، مؤسسه

علمی فرهنگی دار الحدیث، چاپ اول، ۱۴۲۹ق.

مشکل و راه حل آن‌ها برای این مرحله ضروری است. البته علاقمندان
سندشناسی می‌توانند مباحث دیگری را از این دو مجلد هم جایگزین
صفحات پیشنهادی کنند.

✓ الرسائل الرجالية، ابوالمعالي كلباسي، (ج ۳ ص ۸۱ تا ۱۲۷، رسالة في «أحمد
بن محمد»).

✓ مجموعه مقالات رجالی، سید محمد جواد شبیری زنجانی، در این مجموعه،
نویسنده به تالیف چهار رساله در تمییز مشترکات و یا توحید مختلفات چهار
راوی به شیوه کامل علمی ورود پیدا کرده است که بسیار مغتنم است.

✓ اعتبار سنجی احادیث شیعه^۱، سید علیرضا حسینی شیرازی، در این اثر
گونه‌ای دیگر از اعتبارسنجی حدیث. متفاوت با بررسی سندی متداول بیان
شده است که شایسته است خوانندگان با این مطالب نیز آشنا شوند. نویسنده
برپایه بررسی شیوه‌های متداول اعتبارسنجی در دوره متقدم، به دنبال ارائه
الگویی متفاوت در اعتبارسنجی حدیث است. همچنین آقای محمدباقر
ملکیان در مقدمه کتاب رجال النجاشی. چاپ دفتر تبلیغات اسلامی. شیوه‌ای
از اعتبارسنجی روایات موسوم به شیوه فهرستی را تبیین کرده است که برای
خوانندگان در این دوره لازم است.

جمع بندی

آنچه گذشت، پیشنهاد طرحی نو برای سیر مطالعات کتب و منابع رجالی بود که در ده گام
پیش بینی و تقدیم خوانندگان محترم شد. بخش قابل توجهی از مهم‌ترین کتاب‌های
رجالی و تحقیقی در این طرح حضور دارد، که خواننده با مطالعه آنها به صورت اجمالی
(دوره مقدماتی) و یا تفصیلی (دوره متوسطه) با دانش گران سنگ رجال آشنا و مسلط خواهد

---

۱. اعتبارسنجی احادیث شیعه، سید علیرضا حسینی شیرازی، قم، مؤسسه علمی فرهنگی امام هادی
علیه السلام، چاپ دوم، ۱۳۹۸ ش.

شد . گفته شد در گام‌های نخست بیشتر کار مطالعاتی توسط خواننده انجام خواهد شد و در گام‌های پسینی (به ویژه گام‌های سوم به بعد) خواننده نباید تنها به مطالعه اکتفا کند و به ویژه در دوره تسلط در این طرح، کار عملی ضرورت دارد.

کتاب نامه

۱. آشنایی با علم رجال (مفاهیم - کلیات و کاربردها)، محمد کاظم رحمان ستایش، قم، انتشارات دارالحدیث، چاپ اول، ۱۳۹۶ ش.
۲. اصول علم الرجال بین النظرية و التطبيق، محمد علی صالح معلم، قم، مؤسسه فرهنگی صاحب الامر عَلَيْهِ السَّلَام، چاپ دوم، ۱۴۲۶ ق.
۳. اعتبارسنجی احادیث شیعه، سید علیرضا حسینی شیرازی، قم، مؤسسه علمی فرهنگی امام هادی عَلَيْهِ السَّلَام، چاپ دوم، ۱۳۹۸ ش.
۴. آشنایی با اصول علم رجال، علی دلبری، مشهد، دانشگاه علوم اسلامی رضوی، چاپ اول، ۱۳۹۱ ش.
۵. آشنایی با دانش و منابع رجال، روح الله شهیدی، قم، انتشارات دارالحدیث، چاپ اول، ۱۳۹۸ ش.
۶. آشنایی با علم رجال، محمد کاظم رحمان ستایش، قم، دارالحدیث، چاپ اول، ۱۳۹۶ ش.
۷. آشنایی با کتب رجالی شیعه، محمد کاظم رحمان ستایش، تهران، سمت، ۱۳۸۵ ش.
۸. «بازخوانی دیدگاه رجال‌شناسان متقدم و متأخر درباره فضل بن عمر جعفی»، بی‌بی زینب طلوع هاشمی و سید کاظم طباطبایی پور و مهدی جلالی، مجله کتاب قیّم، پاییز و زمستان ۱۳۹۴.
۹. بازشناسی منابع اصلی رجال شیعه، محمد کاظم رحمان ستایش، قم، مؤسسه علمی فرهنگی دارالحدیث، چاپ اول، ۱۳۸۴ ش.
۱۰. بحوث فی فقه الرجال، سید علی فانی اصفهانی، مؤسسه العروة الوثقی، چاپ دوم، ۱۴۱۴ ق.
۱۱. پژوهشی پیرامون زراره و خاندان أعین، عباسعلی صدیقی نسب، بنیاد پژوهش‌های اسلامی آستان قدس رضوی، مشهد، چاپ اول، ۱۳۷۵ ش.
۱۲. پژوهشی در علم رجال، اکبر ترابی شهرضایی، قم، مرکز بین‌المللی ترجمه و نشر المصطفی، چاپ سوم، ۱۳۹۷ ش.
۱۳. تضعیف راویان، بازخوانی مبانی و معیارهای عالمان رجالی در پنج قرن نخست هجری، مهدی غلامعلی، مشهد، بنیاد پژوهش‌های آستان قدس رضوی، چاپ اول، ۱۳۹۹ ش.
۱۴. توثیق و تضعیف، حمید باقری، قم، مؤسسه علمی فرهنگی دارالحدیث، چاپ اول،

- ۱۳۹۹ ش.
۱۵. توثیق و تضعیف، محمد کاظم رحمان ستایش، جزوه مرکز آموزش الکترونیکی دانشگاه قرآن و حدیث.
۱۶. توضیح الأسناد المشکلة فی الکتب الأربعة، أسناد الکافی، سید محمد جواد شبیری، قم، مؤسسه علمی فرهنگي دارالحدیث، چاپ اول، ۱۴۲۹ ق.
۱۷. حدیث ضعیف نگاهي به رویکرد عالمان متقدم شیعه، امین حسین پوری، قم، انتشارات مؤسسه علمی فرهنگي دارالحدیث، چاپ اول، ۱۳۹۳ ش.
۱۸. دانش رجال، ابوطالب علی نژاد، قم، نشر، چاپ اول، ۱۳۹۰ ش.
۱۹. دروس تمهیدیه فی تاریخ علم الرجال عند الإمامیه، حیدر حُبُّ الله، بیروت - لبنان، دارالحجة البيضاء، چاپ اول، ۱۴۳۴ ق.
۲۰. رجال النجاشی، تحقیق و تعلیق: محمد باقر ملکیان، قم، مؤسسه بوستان کتاب، چاپ اول، ۱۳۹۴ ش.
۲۱. رجال کاربردی با تکیه بر سندشناسی، مهدی غلامعلی، قم، انتشارات مؤسسه علمی فرهنگي دارالحدیث، چاپ اول، ۱۳۹۸ ش.
۲۲. الرسائل الرجالية، ابوالمعالی محمد بن محمد ابراهیم کلباسی، تحقیق: محمد حسین درایتی، قم، دارالحدیث، ۱۴۲۲ ق.
۲۳. سبک شناسی دانش رجال الحدیث، محمد حسن ربانی بیرجندی، قم، مرکز فقهی ائمه اطهار علیهم السلام، چاپ اول، ۱۳۸۵ ش.
۲۴. سندشناسی رجال کاربردی با شیوه بررسی اسناد، مهدی غلامعلی، قم، سازمان چاپ و نشر دارالحدیث، چاپ دوم، ۱۳۹۶ ش.
۲۵. «سیر مطالعاتی پژوهش محور دانش رجال شیعه»، جمال الدین حیدری فطرت، رهنامه پژوهش، شماره ۲۳ و ۲۴، بهار و تابستان ۱۳۹۵.
۲۶. قبسات من علم الرجال، سید محمد رضا سیستانی، بیروت، دارالمورخ العربی، چاپ اول، ۱۴۳۷ ق.
۲۷. قواعد توثیق راویان، محمد کاظم رحمان ستایش و روح الله شهیدی، قم، مؤسسه علمی فرهنگي دارالحدیث، چاپ اول، ۱۳۹۶ ش.
۲۸. قواعد رجالی، تقریری نو از درس مبانی جرح و تعدیل آیت الله داوری، مهدی غلامعلی، قم، انتشارات مؤسسه علمی فرهنگي دارالحدیث، چاپ اول، ۱۳۹۹ ش.

۲۹. «کاوشی در بازشناسی مفضل بن عمر از راویان احادیث مهدوی»، امیر محسن عرفان، مجلهٔ انتظار موعود، بهار ۱۳۸۸.
۳۰. کلیات فی علم الرجال، جعفر سبحانی، قم، مؤسسه النشر الإسلامی، چاپ سوم، ۱۴۱۴ ق.
۳۱. مبانی حجیت آرای رجالی، سیف الله صرامی، قم، مؤسسه علمی فرهنگی دارالحدیث، چاپ چهارم، ۱۳۹۱ ش.
۳۲. معجم رجال الحدیث و تفصیل طبقات الرواة، سید ابوالقاسم خویی، بی جا، چاپ پنجم، ۱۴۱۳ ق.
۳۳. معجم مصطلحات الرجال و الدراية، محمد رضا جدیدی نژاد، باشراف: محمد کاظم رحمان ستایش، قم، دارالحدیث، چاپ دوم، ۱۳۸۲ ش.
۳۴. المَعْلَى بن خنیس، شهادته و وثاقته، حسین ساعدی، مؤسسه علمی فرهنگی دارالحدیث، قم، چاپ دوم، ۱۴۲۸ ق.
۳۵. المفضّل بن عمّر سیرته العلمیة و مُسنده عند الامامیة، رسول کاظم عبد الساده، دیوان الوقف الشیعی، کوفه - عراق، ۱۴۳۶ ق.
۳۶. مناهج الفقهاء فی علم الرجال و دورها فی الفقه، محمد حسن ربانی بیرجندی، مشهد، بنیاد پژوهش‌های آستان قدس رضوی، چاپ اول، ۱۳۹۶ ش.
۳۷. منتهی المطلب، حسن بن یوسف حلی، تبریز، مطبعة احمد آقا مؤید العلماء، ۱۳۲۳ ق.
۳۸. نصوص الجرح و التعديل دراسة و تقييم، محمود درباب نجفی، قم، مجمع الفکر الاسلامی، چاپ اول، ۱۴۳۰ ق.